

Máriacsalád története

(II. rész)

5. JOHANN BERGL ELPUSZTULT FRESKÓI MÁRIACSalÁDON

Hazánkat a XVIII. század második felében lázas építő- és alkotótevékenység jellemezte. Az előző küzdelmes és viszontagságos évszázadok pusztításait és mulasztásait az azt követő békésebb korszak kiváló művészeinek, építészeinek, szobrászainak és festőinek alkotásai-
val akarták pótolni.

Johann Bergl¹, az osztrák késő barokk egyik tevékeny és igen kiváló mennyezetfestője a budapesti Egyetemi templom freskóinak készítője, 1775-ben kapott megbízást a pálosoktól, hogy az újonnan felépített máriacsaládi kegytemplom mennyezet- és falfestményeit, valamint a tágas refektórium kifestését elkészítse. A munkát megrendelő pálosok a freskók témáinak a megválasztását a művészre bízták. Nem ragaszkodtak a régi rendi hagyományokhoz, azaz hogy a művész a rend történetének egyes jeleneteit örökítse meg.

Bergl ebben az időben már 58 éves, kiforrott művész volt, aki mögött nagy alkotások álltak. Az osztrák bencések nyolc apátságában évtizedeken át dolgozott, a hatalmas melki apátságban például 20 éven át foglalkoztatták. A schönbrunni császári kastély földszintjének a termeit pedig 1774–1775-ben fejezte be a művész.

A Wiener Neustadtban (Bécsújhely) lévő pálos kolostorban gyakran megfordultak a magyar pálosok. Ez a közvetlenül a császári várkastély mellett lévő kolostor szomszédos volt a ciszterciták bécsújhelyi rendházával. A ciszterciták kolostorának a refektóriumát és könyvtártermét is Johann Bergl festette ki, ahol a szereplők sorában önmagát is megörökítette. Itt ismerték meg a pálosok a művészt, és egyszerre három előkelő templomuk, a budapesti, az elefánti és a máriacsaládi templomok mennyezetfreskóinak megfestésével is megbízták. A felsőelefánti és a máriacsaládi templomok és a refektórium kifestése még 1775-ben elkészült, majd az ezt követő évben a budapesti pálos templomot is kifestette, amit az orgonakórus baloldalán olvasható művészjelzés is igazol: „*J. Bergl pinxit 1776*”. A budapesti és a felsőelefánti Bergl-freskók máig megmaradtak, de a máriacsaládiak az utolsó két évszázadban teljesen elpusztultak.

Fleischer Gyula² Johann Berglről 1931-ben egy kisebb tanulmányt írt, amelyben a budapesti Egyetemi templomban lévő és a felsőelefánti Bergl-freskókat ismerteti, de a máriacsaládi templom és refektórium akkor még létező, bár már erősen sérült freskóiról is adott ismertetést – még ha hiányos is. A templom jobb oldalán lévő három mellékoltár és a refektóriumban levő tíz, királyokat ábrázoló ovális arckép is elkerülte ugyanis a szerző figyelmét. Az 1862. évi tűzvész után a templom megrepedezett boltozatait leszedték, ekkor semmisültek meg az értékes mennyezetfreskók is, és ugyanez lett a sorsuk a templom bal oldalán lévő mellékoltár freskóinak is. Az 1940-es években a jobb oldali oltárképek erősen

1 Johann Bergl 1718-ban Königshof községben, Prága mellett született. Tanulmányait Bécsben, a Képzőművészeti Akadémián folytatta. A nála hat évvel fiatalabb Anton Maulbertsch nálunk népszerű festővel bizalmas barátságban élt. Sőt, nyolc gyermekének a keresztapaságát is elvállalta. Bergl életében nem tartozott nálunk az ünnepekt, nagy mesterek közé, pedig az osztrák késő barokk mennyezetfestészet egyik legértékesebb képviselőjévé fejlődött. A művészettörténészek termékenység tekintetében a leglázasabban dolgozó alkotók, Paul Troger (1698–1762), Caspar Franc Sambach (1715–1795), Franz Anton Maulbertsch (1724–1796), Johann Lucas Kracker (1717–1779) mellé állítják. 1789. január 15-én, 70 éves korában halt meg.

2 *Fleischer Gyula*: Johann Bergh, a budapesti egyetemi templom mennyezetfestője. Pápa, 1931.

megviselt, de még megmenthető állapotban voltak. Az oltárfülkék freskóit derékban keresztülsejtette az egykori templom belsejét két szintre osztó deszkapadlózat. A szentély felől az első oltárfreskó „emeleti részén” festett, törtíves széles keretben Szűz Mária az ölében ülő gyermek Jézussal volt látható, a deszkaállvány alatti oltárrészen pedig ibolyaszínű talárban, püspöki jelvényekkel a térdeplő Szent Ágoston püspök alakját szemlélhettük. Őt a pálosok azért tisztelték különösképpen, mert az általa szerkesztett szabályok szerint éltek. A középső oltárképen kereszt előtt térdeplő Remete Szent Pál, a pálosok védőszentje volt látható. Fenn, az oltárkép mezejének az égboltját felhők közül kikandikáló, nyitott könyvet tartó angyalok népesítették be. A hajó harmadik oltárképe Szűz Máriát ábrázolta családjában, anyjával, Szent Annával és atyjával, Szent Joachimmal, amint házimunkával foglalatalkodnak. A képmezőn itt is megvoltak a bájos angyalfejek. A főbejárat mellett balról, a torony alatti kis kápolnában kissé megfakult, de eléggé ép állapotban, Krisztust a keresztfán szemlélhettük. Nagyon komor, sziklás, fátlan környezetben a szenvedéstől megnyugodott arccal, jobb vállára hanyatlott fejjel, alkonyi megvilágításban ábrázolta a kiszenvedett Krisztust. A kis kápolna lapos mennyezetén, kék égbolton lebegő angyalokat láthattunk. A bájos kis kápolnának egy ökörszemablak nyújtott elegendő világosságot.

A máriacsaládi templom cseh kupolaboltozatainak a mennyezetfestményeiről nem maradt fenn sem rajz, sem pontos leírás. A freskók tárgyát csak a *Vasárnapi Újság* 1860. és 1863. évi évfolyamaiban szereplő leírásokból tudjuk összeállítani, amelyekben Szokoly élénken emlékezik a *Mária mennybemenetelére* és a Judit és *Holofernész* csoportozatra. Bár Szokoly nem volt műtörténész, kiváló érzéssel megérezte, hogy ritka értékekkel áll szemben. Érdeme elsősorban abban áll, hogy felhívta a művészettörténészek figyelmét a pusztulásnak induló freskókra, még ha a felhívása nem is talált meghallgatásra. A tűzvészben a freskók nem semmisültek meg, csak a repedések sokasodtak rajtuk. A környék idős embereinek elbeszélése alapján az olasz munkások hetekig dolgoztak, míg a templom erős boltozatát le tudták szedni. Szokoly naivul azt hitte, hogy ezek a festmények az olasz festmények fénykorából valók, vagy hogy a Nagy Lajos, illetve Mátyás király által behívott olasz mesterek festményei. Szerette volna, ha bebizonyosodik, hogy a pálos atyák művei, akik közül sokan Olaszországban tanultak, mert akkor, mint írta, honi művészetünk történetében ez igen fényes lapot jelentene. Három évvel később a templomi tűzvészsel kapcsolatban Dalmady Győző a következőket írja: „*Maga a templom a múlt század elején újított meg és kitűnő festményekkel dicsekszik, amelyet a művészetkedvelő szerzet valamelyik tagja készíthetett. Ezek a freskók többnyire bibliai jelenetekből állnak, mint Mózes, midőn az égő csipkebokrot Hóreb hegyén átveszi, Ábrahám, midőn a három angyalt házájánál fogadja. Nincs remény, hogy ezen tisztas hajlék megújíttassék, bár ha egyéb nem, de legalább a szép freskók valóban megérdemelnék.*”

Mivel a máriacsaládi templom Mária tiszteletére volt szentelve, ezért a szentélyben annak két boltmezejére Mária életjelenetei kerültek. A művész gyakran ismétlődő és legkedvesebb jelente *Mária mennybemenetele és megdicsőülése* volt, amit itt, de a pesti pálos templomban és több osztrák templomban is megőrkített (pl. Säusenstein, Kleinmariazell, Schönbühel, Wienerneustadt).

A pesti egykori pálos templom Nagyboldogasszony-képén a kor művészetének minden szépsége érvényesül: a természetes közvetlenség rovása nélkül való nagyszerűség, emelkedettség, magasztos lelkesültség. Élénk mozgalmasság, valóságos lüktető élet, a vonalak és a színek szelíd egybefonódása, a kép felépítésének, szerkezetének átlátszó tisztasága és mégis jóleső díszítése. Mint a festő legtöbb képén, itt is szinte megszámlálhatatlan angyal szállong a levegőben, örömben ide-oda röpködve, vagy a felhők közül kandikálnak ki – két-

ségekívül bergli sajátosság ez. Meleg hangulat, mosolygó kék ég, elégedett, örömtől pirosuló arcok, merész gesztusok, s az elmaradhatatlan viharzó ruházat, alakjai mind kiegyensúlyozott lelkivilágúak – ezek Bergl művészetének ismertetőjelei.

Bergl szívesen nyúlt az ószövetségi témákhoz. A templom hajójának mennyezetére Mózeset a csipkebokorral, Ábrahámot, Juditot és Holofernész életjeleneteit festette. Mózes égő csipkebokor jelenete a pesti pálos templom karzatának alacsony mennyezete alatt is megismétlődik, de Ausztriában is több helyen megfestette.

A kolostor ebédlője 16,5 méter hosszúságú és 7,5 méter szélességű tágas terem, dongaboltozatát három heveder négy szakaszra tagolja, a mennyezetére pedig négy elliptikus keretbe készítette Bergl a freskóit. Az egymással szembenálló oldalfalak három-három ablaka és a főfal két szimmetrikusan elhelyezkedő ablaka kedvező megvilágítást adott a mennyezetképeknek és az oldalfalak képsorozatainak.

A két ablak között a főfalon a perjeli asztal mögött minden ebédlőben ismétlődik a gótgótai jelenet: *Krisztus a keresztfán*. A templom bal oldali, torony alatti kápolnájának oltárképe ismétlődik meg még komorabb környezetben, vad, sziklás tájban, alkonyi megvilágításban, csupán a kékes sárga Krisztus-holttest van erőteljes fényvel megvilágítva. Krisztus arca mintha azt mondaná: „*Értetek haltam meg.*” Ne keressétek a táplálkozásban az élvezeteket. Ez az elv vezette a pálosokat arra, hogy minden ebédlőben megfessék a *Krisztus a keresztfán* című jelenetet.

A boltszakasz első jelenete *Krisztus Emmauszban két tanítványával*. Földig érő terítővel fedett asztal mögött ül a Megváltó, amint a kenyeret kettétöri és kísérei nyújtja, akik áhítattal tekintenek rá. Az oszlopoknál széttárt függöny mögött bal oldalon betekintést nyerünk a konyhába, ahol egy pufók arcú lány tányérral törölget, a másik felszolgáló lány alakja is látható. A második jelenet szintén elliptikus keretben. Krisztus feltámadása után megdicsőülve megjelenik a lebegős ruhájú, álmétkodó tanítványainak. A keret két oldalán levő díszszvak elég jó állapotban maradtak meg. Itt látható a művész kézjele is: „*J. Bergh pinxit*”.

A harmadik freskó teljesen megsemmisült, mert az elliptikus keret közepén a boltozatot padlásfeljárónak áttörték. A zöldes háborgó tenger részlete megmaradt, így feltételezhető, hogy a freskó Jézust a tengeren ábrázolta. A negyedik boltszakaszon felhőtlen kék égen lebegő angyal haranggal volt megörökítve.

Az ebédlő oldalfalain szimmetrikusan elhelyezve tíz ovális festett keretben életnagyságú arcképsorozatot láttunk, a képek a kolostor alapítóit, a szerzetesek jótevő királyait ábrázolták. A folyosóra nyíló bejárat melletti falon balról Haraszthy, jobbról Lévy kolostoralapítók díszmagyar ruhás alakjai voltak láthatók. Bal oldalon Szent István, Róbert Károly, Zsigmond király babérkoszorúval, jobbról Szent László, Nagy Lajos, II. Lajos, I. Ferdinánd képei sorakoztak, neveikkel együtt, egyforma méretben és nagyságban.

Az 1940-es években a Bergl-freskók még restaurálható és megmenthető állapotban voltak, abban az időben ezt a termet is magtárnak használták. 1960-ban a szerző már nem találta meg az akkor darálónak használt teremben a freskókat. A nedvességtől már lemállottak a falakról, vagy a több centiméteres vastagságú por- és hulladékréteg teljesen elfedte a falakat.

6. BEFEJEZÉS

A II. világháború után a hatóságok engedélyt adtak a templom lerombolására és falainak széthordására. Építőanyagként hordták szét a téglát, törték össze a pillérek fejezeteit és az időtálló mészkőből készült párkányait. Az ajtók, ablakok béleléseit összezúzva szállították el.

Így most a templom helyén az épületnégszög déli felén üresség tátong, és erősen megcsonkult kép fogadja az odalátogatót.

A máriacsaládi templom lerombolása műépítészetünk fájdalmas vesztesége. Amit elődeink kegyeletes és áldozatkészséges óriási munkával, pénzt és erőt nem kímélve létrehoztak, s amit az idő kíméletessége évszázadokon át meghagyott, azt az emberi közöny vagy a tudatlanság szándékosan lerombolta, pedig sorsára hagyva, akár a további évszázad viszontagságaival is szembe tudott volna még szállni. A máriacsaládi templom elpusztítása sokakat nyomasztó érzés.³ A lerombolt templom mégis valami legyőzhetetlenséget lehel. Az ősi ház néha még vonzóbb, ha pusztulásra jut. A máriacsaládi templom és a szomorú sorsú kolostor mostohagyermekai művészettörténetünknek, eddig még nem találtak méltatóra és hivatásos értékelőjük sem volt. Pedig egykor nem csak Bars vármegyének volt a maga idejében legszebb temploma ez az Isten háza, hanem szokatlan építészeti érdekessége folytán Szlovákiában is páratlanul állt, enyhe ívelésű kidomborodó főhomlokzatával, széles, erősen kiugró párkányaival, pillérfejezeteivel, oromzatos szobraival, díszes szemöldök-párkányaival, remek kivitelezésével.

Műépítészetünk nem méltányolt értékeinek szerény tollú rajongója vázlatosan, ha későn és megkésve is, összeszedegette 30 éves jegyzeteiből Máriacsalád öt évszázados történetéből az adatokat, hogy a jelen sorokkal 500 év után az utókornak és az érdeklődőknek emlékül, örököül és tudtul adja a viszontagságos máriacsaládi templom létezését és elmúlását, hogy ne tűnjön el teljesen és nyomtalanul az emlékezetből.⁴ A kolostor egy része 1990-ig az Érsekújvári Múzeum kirendeltsége volt, majd az egyházi kárpótlás keretében visszakapta a Pozsony–Nagyszombati Főegyházmegye. Majd a már önálló szlovák provincia, azaz egyháztartomány⁵ felosztása után⁶ a Nyitrai Egyházmegyéhez került.

Sztyahula László

HÍREK

Magyar Nyelvőr Díjasok, 2016. 2016. december 22-én az Országházban Szathmári István, az Eötvös Loránd Tudományegyetem professor emeritusa, a stilisztika iskolateremtő oktatója; Hőnyi Ede, a földrajzi nevek helyesírási szabályait megalkotó egyik tudós és Vancóné Kremmer Ildikó, a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem docense vehette át az arany színű talapzaton álló, gravírozott tollat ábrázoló díjat és a vele járó pénzjutalmat. Gál Eme se határon túli pedagógus az erdélyi magyarság fennmaradása érdekében végzett oktatói, közösségszervezői munkájának elismeréseképpen a kuratórium döntése nyomán *Magyar Nyelvőr elismerő oklevélben* részesült.

3 Markovič, K.: Príspevok k dejinám pavlínskeho kláštora v Marianskej Čeladi I. In Slovenský Juh, 1947. VIII. 10.; Markovič, K.: Príspevok k dejinám pavlínskeho kláštora v Marianskej Čeladi II. In Slovenský Juh, 1947. VIII. 17. 3.

4 V-ský: Poklady v kláštore Mariánska Čelad. In Slovenský Juh. 1947. III. 23. 3.

5 Lexikon II. 945.

6 2008. február 14-én XVI. Benedek pápa dekrétuma alapján történt.